

Kovács Ilona

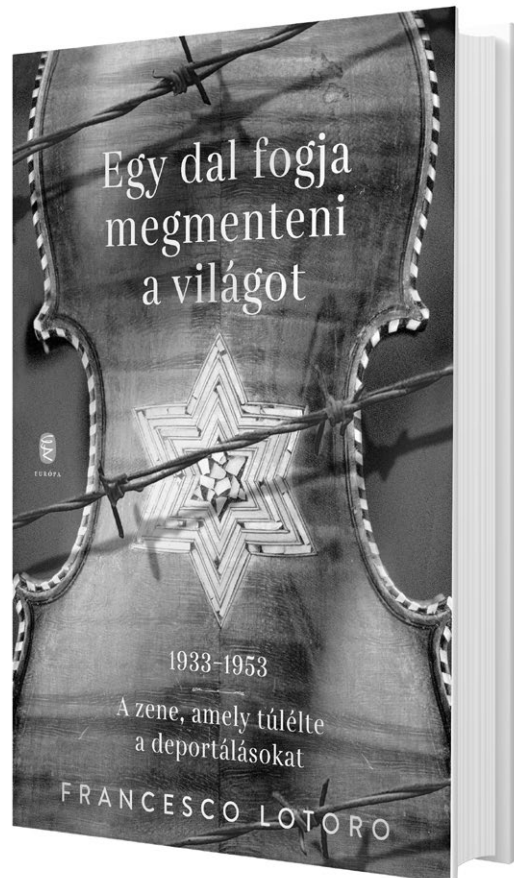
Egy dal fogja megmenteni a világot

Francesco Lotoro (*1964) zongoraművész, karmester és zeneszerző munkássága az elmúlt évtizedekben a koncentrációs-, internáló- és hadifogolytáborokban született zenék feltárásával és megőrzésével forrt egybe. Munkája nem csupán archívumi jellegű vállalkozás, hanem aktív rekonstrukció is: kották felkutatása, lejegyzések helyreállítása, művek megszólaltatása és rögzítése.

A kötet alcíme a két évszámmal – 1933–1953 – arra utal, hogy a szerző nem pusztán a második világháború éveire összpontosít, hanem szélesebb időkeretet jelöl ki. A vizsgált korszak a háború kitörése előtti hatodik évtől egészen Sztálin haláláig tart. 1933 szeptemberében, a Reichsmusikkammer által kijelölt és felügyelt irányelvek nyomán a Harmadik Birodalomban élő zsidó muzikusokat teljesen kizárták a nyilvános művészi és szakmai életből: eltiltották őket a dirigálástól és a színpadi rendezéstől, a közoktatásban való részvételtől, sőt még a zenekari játék lehetőségétől is. A háború előtti és a háború utáni évek között ugyanakkor szoros párhuzamok fedezhetők fel. A Szovjetunió táboraiiban értelmiségiek, művészek és zenészek egész nemzedékei szenvedtek, tapasztalataik pedig sok tekintetben rokoníthatók a nyugati koncentrációs táborok világával. Ott is jelen volt a deportálás és a száműzetés, a kényszertáborokba való összegyűjtés, valamint a foglyok testi és lelki megsemmisítésének gyakorlata.

A magyarul 2022-ben megjelent *Egy dal fogja megmenteni a világot* ennek a misszióknak a programadó, részben kutatói-önéletrajzi, részben történeti és zeneantropológiai összegzése. A cím kinyilatkoztatásszerű egyszerűsége – „egy dal fogja megmenteni a világot” – nem retorikai túlzás. A könyv a zenei cselekvést túlélési technikaként, identitásörző gyakorlatként és közösségalkotó erőként vizsgálja. A kötet általam kiemelt két példája ékesszólóan bizonyítja ezt az állítást. A lengyel zsidó hegedűs, Jerzy Rajgrodzki, Treblinka túlélője így emlékezett: „A lágerben a dalok számunkra forradalmi tűnő célt szolgáltak: arra bátorítottak minket, hogy folytassuk a harcot az életünkért, és találjuk meg a menekülés útját.” (7. o.) Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Émile Goué francia zeneszerző és hadifogoly arról, miért volt fontos a koncentrációs táborok életében a zene: „A zene nem kellemes időtöltés vagy játék volt, hanem a belső életünk kifejezése. Nagyon komolyan zenéltünk, minden iróniát mellőzve. Lehetetlen volt nagy dolgokat véghez vinni meggyőződés nélkül, és a meggyőződés, amit a művésznek bele kell vinnie a munkájába, nem más, mint hinni abban, hogy szükség van arra, amit ír.” (18. o.).

A magyar olvasó számára szívet melengető mozzanat Lotoro életrajzában, hogy éppen Magyarországhoz kötődően kezdte meg holokauszt-kutatásait. 1988-ban huszonnégy évesen vették fel a budapesti Zeneakadémiára, ahol Zempléni Kornél volt a zongoratanára, mesterei között említi Almásy Lászlót és Vásáry Tamást is. Nálunk, Budapesten kezdett el először céltudatosan könyvtárakba és levéltárakba járni. Innét Prágába vezetett az útja, és voltaképpen a cseh fővárosban kezdődött a valós értelemben vett tudományos kutatómunkája. Immár több mint harminc éve kutatja a koncentrációs táborokban keletkezett zeneműveket. A fülszöveg összegzése szerint eddig több mint 8000 partitúrát, a koncentrációs táborok zenei életével kapcsolatosan mintegy 12 500 dokumentumot, 3000 egyetemi kiadványt, a táborok zenéjéről írt értekezést és zenei tanulmányt

gyűjtött össze. Lotoro szerkesztette azt a 24 CD-lemezt tartalmazó sorozatot is, melyeken négyszázhat, fogásban komponált zeneművet hallhatunk. Munkájának hatalmas volumenét sejteti, hogy szülővárosában, a dél-olaszországi Barlettában egy nyolcezer négyzetméteres, jelenleg üresen álló egykori szeszlepárló épületben olyan – a világon is egyedülálló – intézményt szeretne létrehozni, amelyben a teljesség igényével lesz hozzáférhető a táborokban született művek és szerzőik adatlistája. A katalógus mellett a tervek szerint múzeum, könyvtár és színházterem is helyet kap majd ebben a hatalmas komplexumban.

A könyv legfőbb mondanivalója és célja kettős. Egyrészt amellet érvel, hogy a tábori zeneirodalom nem marginális lábjegyzet a 20. századi zenetörténethez, hanem annak integráns, saját törvényeivel jellemezhető szelete. Másrészt a szerző azt demonstrálja, hogy ez a zene – akár improvizatív, akár rekonstruált, akár emlékezetből újraírt formában – olyan kordokumentum, amely egykori művelőinek – ha csak halványan is, de – reményt adott a túlélésre. A tárgyalt repertoár rendkívül sokféle: a liturgikus énekektől a kabaré- és kuplédalokig, a kamarazenei tételektől nagyszabású terveken át egészen a gyermekjátékok dallamaiig, amelyekben az előadói apparátus is nagyon egyedi. Ennek magától értődő magyarázata az, hogy mindig az adott pillanatban rendelkezésre álló hangszerek és előadók határozták meg a hangszerösszeállítást és a műfajt.

A szerző nagy erénye, hogy a memoár jellegű epizódfüzereket fegyelmezett forráskritikával és terepmunka-leírásokkal kapcsolta össze. A kötet nagyrészt a túlélőkkel vagy azok rokonaival folytatott interjúk, tanúvallomások gyűjteménye. Megrendítő arról olvasni, hogy a szerző sokszor versenyt futott az idővel: interjúalanyai legtöbbje idős volt, és számos esetben már nem valósulhatott meg a beszélgetés. Előfordult az is, hogy amikor sor kerülhetett volna rá, az író nem akarta a láthatóan fáradt vagy beteg alanyt „önző” kérdéseivel ostromolni, és legközelebbi találkozásra pedig az interjúalany halála miatt már nem kerülhetett sor. Lassan kihal az a nemzedék, amelynek még személyes élménye kötődik a táborokhoz. Torokszorító azt is olvasni, amikor Lotoro arról számol be, hogy az emlékező a feltoluló érzelmek miatt nem tudta folytatni a beszélgetést.

A könyv szerkezete huszonöt fejezetből épül fel, amelyek mozaikos felépítése jól illeszkedik a tárgy töredékes természetéhez. Nem feltétlenül szükséges elejétől a végéig olvasni: bárhol be lehet kapcsolódni. A narrátor hol archívumok krónikása, hol előadóművész, hol pedig „nyomozó” – ez a szerepváltás dinamizmust kölcsönöz

a kötetnek, bár néhol enyhe ismétlődésekhez vezet. Például a *Gettók* című (7.) fejezet alfejezetei között találjuk a *Varsót*, a *Zene a varsói gettóban* részt, a *Polanski zongoristája* (Roman Polanski *Zongorista* című filmjének főszereplőjéről) és a *Krakkót*, majd nem sokkal később, a 10. – *Lengyelország* című – fejezetben a szerző ismét visszatér ehhez a területhez. Nem világos, miért.

A tábori repertoár értékelése kényes feladat: miként lehet esztétikai mércével közelíteni olyan anyaghoz, amely extrém kényszerek és hiányok között jött létre? Lotoro válasza példásan árnyalt. Nem mond le az esztétikai ítéletről – a dallamvezetés invenciójáról, a formálás arányairól, a szöveg–zene viszony költői illeszkedéséről –, de mindezt a keletkezési kontextusba ágyazza. A „jó” itt nem stílusnorma, hanem etikai és esztétikai horizonthatár: a megformáltság és a tanúságtétel együttesen alkotják az érték kritériumát.

A magyar kiadás nyelvi megoldásai gördülékenyek; a fordítás igyekszik olvasóbarát megfogalmazásokkal élni. A terminológia egységesítésén még volna helye finomításnak (különösen a forrástípusok megkülönböztetésében: vázlat, másolat, átirat, rekonstrukció), de ez a sokrétű anyag természetes kockázata. Van néhány gyenge pontja is a kiadványnak. Nem teljesen világos például a *Táborok és zenészek történetei* című Függelék szerepe. ABC-sorrendben találunk informatív adatokat számos táborról és muzsikusról. Nem tisztázott azonban, miért kerültek egyes muzsikuskok a függelékbe, mások pedig a főszövegbe. Az itt megnevezett személyekről jó lett volna külön listát adni a tartalomjegyzékben, oldalszámokkal ellátva, hogy könnyen visszakereshetők legyenek, és áttekinthető képet kapjunk a Függelékben szereplőkről. Ugyanez vonatkozik a főszövegre is: a könyv végén hasznos lett volna egy név- és tárgymutató. A kiadvány színvonalát jelentősen emelné egy, a tudományos monográfiákban megszokott jegyzetapparátus és bibliográfia. Számomra azonban a könyv legnagyobb értéke abban rejlik, hogy megmutatja: a zene miként őrizheti meg az emberi méltóságot, tartást és önbecsülést, s miként adhat példát még a legembertelenebb időkben is. ■

Francesco Lotoro:

**Egy dal fogja megmenteni a világot. 1933–1953.
A zene, amely túlélte a deportálásokat.**

Fordította:

Lelik Krisztina

(Budapest, Európa Könyvkiadó, 2022).

373 oldal, ISBN 978 963 504 719 2.